

**РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СКЛАДЕНИХ ПРИЙМЕННИКІВ ПРОСТОРОВОЇ ТА ЧАСОВОЇ СЕМАНТИКИ
В АКАДЕМІЧНОМУ ТЕКСТІ**

**IMPLEMENTATION OF THE FUNCTIONAL-STYLISTIC POTENTIAL
OF COMPOUND PREPOSITIONS OF THE SPATIAL
AND TEMPORAL SEMANTICS IN THE ACADEMIC TEXT**

Бутко Л.В.,

orcid.org/0000-0002-8817-3381

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Шабуніна В.В.,

orcid.org/0000-0001-7957-3378

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Сізова К.Л.,

orcid.org/0000-0002-3269-6343

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри філології та видавничої справи

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

У статті наголошено, що академічний текст з огляду на свою значущість у процесах соціальної комунікації є об'єктом активного дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, проте його лексична система потребує подальших узагальнень з огляду на її динамічність, спричинену як екстра-, так і інтралінгвальними чинниками.

Автори підкреслюють, що в академічному тексті активно використовуються словоформи, які за своїми лексико-граматичними властивостями мають ознаки слова, а нарізнооформлене написання зближує їх із фразеологічними одиницями. Серед них виокремлюються й складені прийменники темпоральної та просторової семантики, адже простір та час є базовими поняттями людського буття.

У досліджуваному матеріалі за семантичними ознаками виділяються складені прийменники темпорального значення, що характеризують уявлення про неозначену одночасність, часову наступність та початкову часову межу. Здебільшого вони є двокомпонентними прийменниково-іменниковими книжними та стилістично-нейтральними одиницями, проте виявлено й прислівниково-прийменникові та дієприслівниково-прийменникові конструкції.

Численність групи просторових прийменників спричинює те, що вся культура може бути визначена як діяльність організації простору. У досліджуваному матеріалі також зафіксовано складені прийменники цього семантичного типу. Ці одиниці відображають просторову семантику зі значенням неточного визначення місця перебування. Крім спільної семантики, вони об'єднуються ще й синтагматичними та функціонально-стилістичними властивостями: вимагають від іменних частин мови форми родового відмінка та здебільшого кваліфікуються як стилістично нейтральні. Прийменникові одиниці цієї семантичної групи виявляють здатність вступати між собою в антонімічні відношення та подекуди реалізовувати полісемічність. Авторами продемонстровано, що деякі з аналізованих одиниць мають емоційно-експресивне забарвлення, репрезентуючи таким чином приховану емоційність академічного тексту.

Ключові слова: академічний текст, складений прийменник, просторова і темпоральна семантика, функціонально-стилістичний потенціал, форма вираження.

The article emphasizes that the academic text, in view of its significance in the processes of social communication, is the object of active research by both foreign and domestic scientists, however, its lexical system needs further generalizations in view of the dynamism of the vocabulary of the academic text, caused by both extra-, and intralingual factors.

The authors emphasize that word forms are actively used in the academic text, which according to their lexical-grammatical properties have the characteristics of a word, and the differently designed writing brings them closer to phraseological units. Compound prepositions of temporal and spatial semantics stand out among them, because space and time are the basic concepts of human existence.

In the studied material, compound prepositions of temporal meaning are distinguished based on semantic features, which characterize the idea of indefinite simultaneity, temporal continuity, and an initial time limit. For the most part, they are two-component prepositional-noun book and stylistic-neutral units. However, adverbial-prepositional and adverbial-prepositional constructions were also discovered.

The abundance of the group of spatial prepositions means that all culture can be defined as the activity of spatial organization. Compound prepositions of this semantic type are recorded in the researched material. These units reflect spatial semantics with the meaning of imprecise location determination. In addition to common semantics, they are also united

by syntagmatic and functional-stylistic properties: they require the genitive form from the nominal parts of the language and are mostly qualified as stylistically neutral. The prepositional units of this semantic group show the ability to enter into antonymic relations with each other and in some places to realize polysemy. The authors demonstrated that some of the analyzed units have emotional and expressive coloring, thus representing the hidden emotionality of the academic text.

Key words: academic text, compound preposition, spatial and temporal semantics, functional and stylistic potential, form of expression.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що академічний текст з огляду на свою значущість у процесах соціальної комунікації є об'єктом активного дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, його лексична система потребує подальших узагальнень [7–9]. Це зумовлено, перш за все, її надзвичайною динамічністю, спричиненою як екстра-, так і інтралінгвальними чинниками.

Специфічні особливості цього виду тексту обумовлені призначеністю для передачі об'єктивної інформації про природу, людину та суспільство, що на лексичному рівні реалізується вживанням повнозначних слів у прямому значенні та неповнозначних елементів, що тяжіють до однозначності.

Загалом сучасні мовні системи характеризуються поширенням структурно, семантично і стилістично різнопланових лексичних одиниць. До них належать і словоформи, які за своїми лексико-граматичними властивостями мають ознаки слова, а нарізнооформлене написання зближує їх із фразеологічними одиницями. Нарізнооформлені структури характеризуються певними морфологічними ознаками і можуть співвідноситися з різними лексико-граматичними розрядами слів. Серед них виокремлюються прислівникові, прийменникові, сполучникові, партикулярні, вигуківі конструкції, а також одиниці з функцією присудка, вставного слова, стійкі мовленнєві звороти та скорочення. У колі таких структур значним є корпус службових слів, серед яких найчисельнішою групою є складені прийменники [2, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню таких зв'язаних сполучень присвячені роботи представників різних мовознавчих шкіл і напрямів: В. В. Виноградова, В. В. Бабайцевої, І. Р. Вихованця, М. М. Пещак, Р. П. Рогожникової, К. Г. Городенської, А. А. Лучик, А. П. Загнітка та ін. Ці теоретичні пошуки віднайшли відбиття в лексикографічній діяльності: останнім часом укладено словники лише з реєстровими нарізнооформленими одиницями і словники, у яких таким одиницям належить вагоме місце.

Постановка завдання. Стаття покликана поглибити вивчення лексичної системи академічного тексту, дослідити та схарактеризувати струк-

туру та функціональну специфіку складених прийменників академічного тексту.

Виклад основного матеріалу. В основу семантичної характеристики складених прийменників української мови покладено класифікацію, розроблену І. Р. Вихованцем. Складені прийменники-новотвори вчений розподіляє на дві групи: прийменниково-відмінкового походження, які найбільш продуктивні в сучасній українській мові, та утворені з прислівникових (морфологізованих або аналітичних) одиниць і кінцевого первинного прийменника. У цих одиницях основа колишнього повнозначного слова допомагає виразити семантико-синтаксичне відношення (локальне, темпоральне, цільове, причинне та ін.), за яким закріплений прийменник, де семантична спеціалізація ґрунтується на трансформованому узагальненому значенні колишнього повнозначного слова, пор.: *у напрямку, з приводу, у силу, з метою*. Аналізуючи спільні семантичні особливості другої групи нарізнооформлених прийменників, дослідник зазначає, що семантика кінцевого первинного прийменника посилюється препозитивним колишнім морфологізованим або аналітичним прислівником, тобто відбувається своєрідне «нарощування» семантико-граматичних елементів на нечіткий щодо значення первинний прийменник, пор.: *близько від, стосовно до, одночасно з, у відповідь на*.

Зважаючи на класифікацію І. Р. Вихованця [3, с. 243–244], з виявлених складених прийменників за семантичними ознаками виділено одиниці темпорального значення (*у (в) процесі, у (в) ході*); просторової семантики (*збоку від, у (в) глиб (глибочинь)*); значення причини (*з (із) нагоди, у (в) силу*); мети (*в (во) ім'я, на благо*); умови (*у (в) разі, у випадку*); допустового значення (*незалежно від, незважаючи (уважаючи) на*); значення відповідності (*відповідно до, у (в) дусі*), підстави (*на основі, на підставі*); зіставлення-протиставлення (*на противагу, на відміну від*); порівняння (*на киталт, подібно до*); включення-виключення (*за винятком*); обмеження, уточнення, супровідних обставин (*з (із) боку, під знаком*) та соціативного значення (*у (в) супроводі, разом з (із, зі)*).

Сучасна лінгвістика пріоритетним вважає антропоцентричний підхід, що полягає в дослідженні мовних фактів крізь призму людської

свідомості та мовознавчих процесів, досвіду та ментальних рис народу.

Простір та час є базовими поняттями навколишнього світу: сполучною ланкою для цих фундаментальних категорій є ідея руху.

Система мови має багатий арсенал лексичних та граматичних засобів, що створюють часовий дейксис. Їх актуалізація в безпосередній мовленнєвій діяльності може давати майже необмежену кількість комбінацій. Темпоральна ознака прийменникових одиниць переважно більшістю фахівців вважається вторинною стосовно дієслівної. У лінгвістичних дослідженнях стверджується, що часову семантику здатні репрезентувати і прислівники, і прийменниково-іменникові форми, й інші елементи, залишаючи за дієсловом базову роль у формуванні предикативного ядра речення (категорії граматичного часу).

У досліджуваному матеріалі за семантичними ознаками виділяється 10 складених прийменників темпорального значення. Це елементи, що характеризують уявлення про неозначену одночасність, часову наступність та початкову часову межу [3, с. 243].

До одиниць, що виражають неозначену одночасність, належать двокомпонентні прийменники, що вказують на те, під час чого, у ході чого відбувається дія, і вимагають від іменної частини мови форми родового відмінка. Проте одиниці цієї групи мають різну структуру. Так, у процесі творення стилістично нейтральної одиниці *під час*, на відміну від інших прийменників цієї семантичної групи, початковий компонент – прийменник *під* синтагматично об'єднується з іменником чоловічого роду однини у формі знахідного відмінка. Наприклад: *Електроізоляційними називаються матеріали, призначені для розподілу струмопровідних елементів, які знаходяться під різними потенціалами під час роботи електро- і радіоустановок* (В. М. Співак та ін.). Прийменники у (в) процесі й у (в) ході мають спільну форму вираження, поєднуючи первинний прийменник з іменником чоловічого роду однини у формі місцевого відмінка. Наприклад: *У процесі зварювання вона коливається від максимального значення 60–70 В до значень, близьких до нуля* (В. М. Співак та ін.); *Синтез системи підтримки прийняття рішень визначення рівня спроможностей Збройних Сил України в ході оборонного планування* (В. В. Биченков та ін.). Ці одиниці у (в) процесі і у (в) ході є засобами книжного мовлення.

Книжні сполуки у (в) запалі й у (в) пориві цієї семантичної групи, хоча й мають із вищезна-

ченими одиницями спільну зовнішню структуру, але ж, на відміну від них, більшою мірою зберегли в значенні семантику другого повнозначного компонента, яка виявляється в розбіжностях їхніх додаткових значень. Одиниці у (в) запалі й у (в) пориві не лише виражають неозначену одночасність, але й висвітлюють квант зі вказівкою на найбільший рівень напруження, розпалу чого-небудь. До того ж ці прийменники мають інший стилістичний потенціал, надаючи академічному мовленню експресивності. Наприклад: *У запалі обговорень результатів дослідження ми якось випускаємо з уваги, що, крім тестів із завданнями, в дослідженні були ще й анкети* (О. Онищенко); *Не секрет, що останнім часом правоохоронні органи значно активізували діяльність у пориві викриття недобросовісних платників податків та пособників у розкраданні державних коштів* (Юридична фірма «Блісс»).

Складені прийменники можуть вказувати на позначення перебігу дії через співвіднесеність з іншою дією. Наприклад, одиниці *вслід* (услід) за та *слідом за* виражають часову наступність та наслідування. Зазначені одиниці позначають час на підставі простору, що, загалом, є характерною ознакою багатьох мов, адже більшість часових понять первісно була просторовою. Центром смислової структури цих прийменників, утворених із прислівникових форм і кінцевого первинного прийменника, є колишне повнозначне слово, яке досить чітко передає відповідний тип семантико-синтаксичних відношень [3, с. 65]. Ці одиниці вимагають від іменних частин мови форми орудного відмінка і мають подібну форму вираження. Наприклад: *Якщо стаття прийнята, вона услід за цим проходить стадію редагування, яка включає літературне редагування, верстку та коректуру* (З посібника); *Збірна назва кількох напрямів французького мистецтва кінця XIX ст., що виникли слідом за імпресіонізмом, зокрема неоімпресіонізм* (З посібника).

Темпоральних складених прийменниками, що виражають початкову часову межу, у досліджуваному матеріалі виявлено два: *починаючи* (почавши) від і *починаючи* (почавши) з (із, зі). Зазначені стилістично нейтральні одиниці виявляють схожість і на семантичному рівні, передаючи значення вихідного моменту дії або діяльності в сполученні з часовими назвами; і на синтагматичному, вимагаючи від підпорядкованого іменного елемента форми родового відмінка. Ця подібність підтримується й на рівні форми вираження. Наприклад: *І нарешті, майже паралельно з утворенням ЗУНР на більшій частині України*

починаючи з листопада 1918 р. проходило відновлення УНР на чолі з Директорією і об'єднання її з ЗУНР (М. Г. Короленко); *П'ятий період охоплює півторастолітній відрізок часу починаючи від ліквідації Гетьманщини і до початку ХХ ст.* (З підручника). Крім темпорального значення, ці одиниці можуть уживатися з просторовою семантикою, передаючи значення вихідного моменту дії або діяльності, проте це не властиво академічному тексту. Наприклад: *Донські хлопці з кавалерійського корпусу, який, починаючи з Румунії, часто сусидив з полком Самієва, не раз чесали канчуками по вухах мінометного старшину, що внадився до них за кіньми* (О. Гончар).

Стилістично нейтральний прийменник *починаючи від ... до* відрізняється від проаналізованих одиниць як на рівні семантики (уживається для переліку крайніх моментів часового періоду, представників низки однорідних предметів тощо), так і на рівні форми вираження, репрезентуючи трикомпонентну модель компонентів граматичних груп дієприслівника і прийменника. Очевидно, зазначена структура є похідною від структури прийменника *починаючи (почавши) від (од)*, який простіший за ознаками форми вираження: *Conference Proceedings Citation Index індексує понад 160 000 конференцій з природничих наук, починаючи з 1990 року і до сьогодні* (Л. В. Туровська).

Нарізнооформлені прийменники на позначення темпоральної семантики, як і інші лексичні конкретизатори часових відношень, є дальньою периферією функціонально-семантичного поля темпоральності, якій властиві кроки в бік обмеження темпоральної значущості семантичних функцій і виявлення не власне темпоральної, а таксисної або модальної спеціалізації мовних засобів [5, с. 18]. Слова на позначення часу, як зазначає М. П. Кочерган, належать до перших 500 найчастотніших слів у всіх мовах [4, с. 4], у сучасній українській мові їх кількість постійно збільшується, у тому числі й за рахунок прийменникових одиниць.

Численність групи просторових прийменників спричинює те, що вся культура може бути визначена як діяльність організації простору. У досліджуваному матеріалі зафіксовано 7 складених прийменників цього семантичного типу. Ці одиниці відображають просторову семантику зі значенням неточного визначення місця перебування. Крім спільної семантики, вони об'єднуються ще й синтагматичними та функціонально-стилістичними властивостями: вимагають від іменних частин мови форми родового відмінка та здебільшого кваліфікуються як стилістично нейтральні.

Прийменникові одиниці з просторовою семантикою переважно утворені колишнім прислівником та прийменником *від (од)* у постпозиції, що позначає вихідний пункт у просторі, предмет, від якого вказується відстань. У досліджуваному матеріалі ці одиниці репрезентують просторову семантику за допомогою вказівки на місце розташування об'єкта стосовно іншого предмета.

Одиниця *далеко від (од)* указує на об'єкт, що розташований на значній, з погляду мовця, відстані. Причому початковий компонент комплексу *віддалік (оддалік) від (од)* має варіант, що відрізняється префіксальною морфемою *і*, на думку лексикографів, є його синонімом [6, I, с. 577]. Наприклад: *Дитячі роки проходили далеко від рідних місць (сім'я переїхала спершу в Ставрополь, а згодом на Кавказ) і* (В. А. Смолій, П. С. Сохань); *І осілися волзько-камські булгари аж надто далеко од хазарів, далеко навіть од тих хазарів, котрі в кінці VII століття сиділи теж на Волзі* (О. Б. Бубенок та ін.).

Прийменникові одиниці виявляють здатність вступати між собою в антонімічні відношення. Наприклад, одиниця *поблизу від (од)*, порівняно з прийменником *далеко від (од)*, що є стилістично нейтральною, указує на розташування об'єкта чи суб'єкта на незначній, з погляду мовця, відстані. Наприклад: *20-тисячне польське військо – 12 тисяч гусарської кінноти та 8 тисяч піхоти і зо 10 тисяч озброєних слуг, – чекаючи на підкріплення, стало табором під горою Батіг на березі Південного Бугу недалеко від міста Ладизжин (поблизу сучасного села Четвертинівка Вінницької області)* (З посібника); *Місто – своєрідні ворота в Карпати і лежить неподалік від витоків однієї з найбільших та найчистіших рік Європи – Дністра* (З посібника).

Просторову семантику зі вказівкою на переважно сприятливе лідерське місце відображає комплекс *на чолі з (зі)*. Ця одиниця вживається при вказівці на те, що очолюється кимсь або чимось, і його значення відрізняється від інших розглянутих одиниць з просторовою семантикою. Відмінними від прийменникових комплексів цієї семантичної групи є й властивості форми вираження, оскільки одиниця є представником групи прийменникових одиниць, структури яких є трикомпонентними. Наприклад: *Поряд з утворенням ядра Руської держави шляхом об'єднання південної частини східнослов'янських племен навколо Києва на чолі з полянами відбувався процес об'єднання північної частини східнослов'янських племен навколо Новгороду на чолі зі словенами* (М. Г. Короленко).

Полісемічний прийменник у *(в) глиб* (*глибочинь*) першим своїм значенням відображає просторову семантику, де виокремлюється вказівка на зміщення в середину чогось: *Руйнуючи міста і села, через Поляну, Перечин і Ужгород хан Батий поспішає в глиб Угорщини, щоб розгромити угорського короля Бейлу IV (1235–1270 рр.) до того, як той встигне зібрати велике військо і вже 11 квітня 1241 року на рівнині, південніше теперішнього Мішкольца, король Бейла IV був розгромлений* (В. Захарчук, Г. Чурчун). Друге значення цієї одиниці пов'язане з темпоральною семантикою, вказівкою на віддалений час, минуле: *У глиб віків* (С. Келембет).

Прийменник *в обхід* уживається в значенні «кругом, обходячи стороною, повз щось». Ця одиниця функціонує в українській мові паралельно з омонімічним прислівниковим комплексом теж просторової семантики. Наприклад: *Через кілька місяців після приходу до влади у Німеччині Адольфа Гітлера економічне співробітництво з СРСР почало різко скорочуватись, а таємне військове – в обхід обмежень, накладених Версальським договором, – геть припинилось* (В. Лук'янюк).

До прийменника *в обхід* за ознаками форми вираження, з огляду на однаковий початковий компонент, наближається й прийменник у *(в) напрямі* (*напрямку*), що вживається при вказівці на щось, з чим пов'язані зміни напрямку дії, руху. Наприклад: *Через кілька місяців після приходу до влади у Німеччині Адольфа Гітлера економічне співробітництво з СРСР почало різко скорочуватись, а таємне військове – в обхід обмежень, накладених Версальським договором, – геть*

припинилось (В. Лук'янюк). Ця одиниця утворилася за допомогою досить поширеного при творенні складених прийменників поєднання прийменникового *в (у)* й іменника чоловічого роду однини у формі місцевого відмінка. Правобічне розширення цієї структури прийменниковим до спричиняє зміни на рівні форми вираження, але не на рівні семантичних, функціонально-стилістичних і синтагматичних властивостей: стилістично нейтральний прийменник у *(в) напрямі* (*напрямку*) до вживається в такому ж значенні, вимагаючи від іменної одиниці форми родового відмінка: *Дві армії, що увійшли з Азербайджану, і одна – з Туркменістану, за невеликої кількості у супротивника моторизованих та бронезасобів, сконцентрованих здебільшого на півдні, і повної переваги над ним у повітрі, швидким темпом рушили у напрямку до столиці* (З газети).

Висновки. Отже, поширення складених прийменників темпоральної та просторової семантики в академічному тексті зумовлено його загальними ознаками, здебільшого точністю та однозначністю. Складені прийменники переважно є однозначними та зберігають семантику колишнього повнозначного слова, що входить до їхнього складу. Зі спостережень над побудованими конструкціями слідує, що до класу нарізнооформлених прийменників просторової та темпоральної семантики у досліджуваному матеріалі поширені двокомпонентні сполучення, що є переважно стилістично нейтральними. Проте значним є корпус книжних елементів та одиниць, що мають емоційно-експресивне забарвлення, репрезентуючи таким чином приховану емоційність академічного тесту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарко А. В. Темпоральность. *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*. Л. : Наука, 1990. С. 5–58.
2. Бутко Л. В. Неповнозначні лексичні комплекси української мови (структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Кіровоград, 2008. 17 с.
3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. К. : Наук. думка, 1980. 286 с.
4. Кочерган М. П. Слово і контекст : Лексична сполучуваність і значення слова. Львів : Вища шк. Вид-во при Львівському університеті, 1980. 184 с.
5. Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах. *Мовознавство*. 2004. № 1. С. 17–25.
6. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
7. Bean J. C. *Engaging Ideas*. San Francisco: Jossey-Bass, 2001.
8. Lynn S. *Rhetoric and Composition*. Cambridge: Cambridge UP, 2010.
9. Young A. *Teaching Writing Across the Curriculum*. New Jersey: Pearson, Prentice Hall, 2006.